

УДК 911.9 : 81'373.2 (477)

Купач Т.Г.

Топонімія як мовний образ території України

Топонімія розглядається як мовний образ території України, проекція характеристик природних та культурних ландшафтів. В статті обговорюються властивості назв, які дозволяють використовувати їх для вивчення вербальних образів геосистем України. Це семантика топонімічних основ, етимологія, просторова та хронологічна приуроченість назв географічних об'єктів. **Ключові слова:** топонімія, топоніми, хронотоп, топонімічний пласт, апелятивна лексика.

Купач Т.Г. Топонимия, как вербальный образ территории Украины. Топонимия рассматривается как вербальный образ территории Украины, проекция характеристик природных и культурных ландшафтов. В статье речь идет о свойствах географических названий, позволяющих использовать их в изучении образов геосистем Украины: семантика топонимических основ, этимология, пространственная и хронологическая приуроченность топонимов. **Ключевые слова:** топонимия, топонимы, хронотоп, топонимический пласт, апелятивная лексика.

Kupach T. The linguistic image of the territory of the Ukraine. Toponymy is considered, as linguistic image of the territory of the Ukraine, the projection of the features natural and cultural landscape. In article is reasoned about features of the place names allowing use them in study image of the geosystems of the Ukraine: semantics morfems, etymology, spatial and temporary attribution. **Key words:** place-name study, toponymy, place name, toponymical layer, slot time, appellative.

Актуальність дослідження. Сучасні тенденції розвитку географічної науки характеризуються появою територіальних моделей гуманістичної та культурно-географічної направленості. Зазначені моделі геосистем відрізняє від загальноприйнятих те, що не сама територія, а її різноманітні образи стають рівноправними об'єктами географічного вивчення. Таким чином геосистеми вміщують в собі не тільки і не стільки об'єктивну реальність, скільки її різноманітні (візуальне, мовне, тощо) віддзеркалення.

Аналіз попередніх досліджень. В межах класичного ландшафтознавства та ономастики і, зокрема, топоніміки неодноразово приділялося увагу до вирішення ряду прикладних проблем присвячених розширенню географічної наукової мови через введення в неї апелятивної лексики (народної термінології); вирішенню питань розкриття в назвах географічних об'єктів типових та нетипових рис ландшафтів, відповідно до топонімічного закону негативності назв, зокрема праці Берга Л.С., Тутковського П.А., Рудницького С.Л., Солнцева М.А., Мількова Ф.М., Ніконова В.О., Мурзаєва Є.М.; розглядалася роль природного ландшафту в організації та диференціації процесів освоєння територій, яку обумовлено не лише самими процесами освоєння природних ландшафтів людиною, а й особливостями сприйняття території та формуванням образів місць, що відбиваються в термінології, назвах, етнокультурних, соціальних явищах – праці Семенова-Тяншанського В.П., Тутковського П.А., Рудницького С.Л., Жекуліна В.С., Ісаченко Г.А., Соколової А.А. Культурний ландшафт, є особливим видом освоєної людиною геосистеми, в основі якої субстратом, основою для акумуляції історичної, соціально-культурної, економічної, топонімічної, етнографічної інформації є, не що інше, як природний ландшафт.

Постановка проблеми. Важливу роль в формуванні вербальних, мовних образів місць відіграють топоніми. Топонімія виступає тим самим містком, що певним чином структурує простір та час у свідомості людини [11]. В

інтерпретаціях топонімів потрібним є виявлення біографії географічних назв – їхньої етимології, визначення мотивів й номінативних особливостей, культурних конотацій назв географічних об'єктів. Саме топонімія підсумовує властивості, які дозволяють використовувати топоніми для вивчення образів культурних та природних ландшафтів. З цієї позиції, крім семантики топонімів, в якій, в силу закономірностей номінації, прорисованими є об'єктивні реалії оточуючого носія мови світу, суттєвими є і виключна стійкість назв географічних об'єктів в часі – хронологічна приуроченість, і просторова локалізація об'єктів номінації.

Викладення основного матеріалу. В топонімії регіонів України відзеркалено різні періоди історичного, господарського, культурного, мовного освоєння її теренів. За віком українські географічні назви відмінні, і вкладаються в наступні хронологічні зрізи – хронотопи: назви дослов'янської доби (приблизно 5–7 ст. н.е.), назви доби раннього середньовіччя (7–13 ст. н.е.), назви доби середньовіччя (13–15 ст.), назви доби козацтва (16–17 ст.), назви імперської доби (17– поч. 20 ст.), назви радянської доби (20 ст.). Провести межу між визначеними хронологічними класами назв часто є справою досить складною, але об'єднує назви відбиття в них природних мотивів номінації із власними законами, механізмом іменування та традиціями в осмисленні та ідентифікації простору. Назва завжди обумовлюється характеристиками об'єкту називання, і така обумовленість реалізується через обирання конкретної з багатьох ознак об'єкту в ряді схожих – основа процесу ідентифікації. Ознака за будь-яких умов обирається такою, якою на час іменування є найвиразнішою та найактуальнішою для колективу носіїв мови [1, 14, 17]. Пошук ознаки географічного об'єкту для називання відбувається не тільки порівнянням характеристик аналогічних об'єктів, але і обумовлений історично, бо в процес називання втручається досвід людей, які називають.

Хронологія топонімії України підпорядкована хвилям історичного заселення та поселенського освоєння її теренів. Відстеження початку функціонування назви стає можливим за рахунок вивчення елементів структури словотвірної моделі, тому що першофіксації топонімів в письмових, картографічних та інших джерелах запізнюються від моменту називання географічного об'єкту на 100-200 років (в випадку із ойконімами) та більше (в випадку із гідронімами, оронімами, мікротопонімами тощо). [2, 9] Багато архаїчних топонімів продовжують своє існування в трансформованому лексичними засобами вигляді: *Толмач, Отиня, Стугна, Бродецьке, Халеп'я, Витачів, Тустанка, Велинь, Вишгород, Немирів, Карпати, Келеберда, Карасевка, Омельник* тощо.

Найранішні українські топоніми (дослов'янська доба), що відносяться до періоду коли носії мови були в повній залежності від природного середовища і формувалися, як самі топонімічні основи (нульові), – ознаки об'єктів, які виражалися словами-апелятивами, етнінімами, зокрема, генонімами [14]. В умовах постійної зміни складу етнічного населення з цього періоду залишилися назви великих географічних об'єктів, а саме назви великих річок, орографічних об'єктів, ойконіми, якщо вони походять від таких назв тощо: *Велинь, Дуліби, Дреговичі, Ужсок, Тисмениця, Тернава, Вужок, Гряда, Кимир, Судак, Ялта, Місхор, Угрині*. Узагальнення типу “селище”, “поселення”, “хутір” прийшли в пізніші часи, для яких характерно пожвавлення поселенського освоєння територій та еволюціонування суспільних відносин. До зазначеного хронотопу відносяться топоніми які за мотив номінування мають релігійні вподобання носіїв мови та міжетнічні стосунки населення: *Божки, Угриничі, Кинахі, Чемерівці, Литвини, Перун, Дуліби*.

Назви, що характеризуються додаванням до основи (апелятиву) ще будь якої ознаки-характеристики об'єкта, тобто утворення складних назв, назв – прикметників, або топонімічних формантів, які мають певну семантику і є виразом приналежності, обставин та інших властивостей географічних назв притаманні наступному хронотопу [16]: *Кривошії, Копайгород, Красний Брід, Вишгород, Порськ, Доляни, Десна*. Для зазначеного історичного періоду еволюції української топонімії характерними є не тільки описові назви, назви-орієнтири, а також назви, що несуть інформацію про господарські уподобання, а саме про ремісництво, промисли, виробництво, тобто спосіб життя [1, 16]: *Рудня, Копаня, Копище, Бондурі, Копайгород (нині Комарів) Рудничі, Бортничі, Митниця, Торговиця*. Людина передає через назву своє світосприйняття, визначає суспільну позицію і тому із появою власності на землю та майно відбувається поява такого ряду топонімів: *Дідовичі, Холопичі, Радовичі, Княжичі, Кривичі*.

Із переходом суспільства до майнової та земельної власності виникають назви (частіше за все це ойконіми) з іменем (прізвищем, прізвиськом) власника в основі географічної назви, родова приналежність в таких назвах виражається через додавання присвійних формантів (топонімічних суфіксів) [1, 16, 17]. В українській топонімії до них відносять *-ичі, -івці, -ики, -иха, ів, -ин* тощо. Таким чином, виділяється прошарок назв населених пунктів, що характеризуються введенням імені власника, хазяїна, феодала, так названі відантропонімічні топоніми, та назви назви патронімічного походження: *Дідичі, Паньківці, Княжичі, Монастирище, Малин, Юр'їв, Хотів*. В той же час назви відапелятивного походження продовжують займати окрему топонімічну нішу, але продуктивність зазначених назв дещо варіюється в різних хронотопах.

Для доби українського козацтва притаманні процеси перенесення назв, лексична, фонетична адаптація та трансформація, спрощення існуючих назв, а також поява нових назв відантропонімічного походження (від імен та прізвиськ козацьких сотників, десятників тощо).

Ще одним помітним хронотопом української топонімії є пласт сформований рядами назв відапелятивного походження із характеристиками, які відзначають активний розвиток виробництва та економіки країни в цілому – 17 – початок 20 століть.

Характерними назвами цього періоду є: *Будища, Деражня, Смоляри, Болярка, Гута, Поташня, Попельня, Рудня, Рудка, Майдан, Тартак, Вигода, Базар, Слобода, Воля, Городець, Селиця, Війтівка, Воскобійники* та інші назви які характеризують розвиток виробництва регіонів України та характерних суспільних та економічних відносин. Потрапляння багатьох термінів економіко-виробничої семантики в українську мову і використання таких лексем в процесі іменування поселень спричинено характером мовних та суспільних контактів автохтонного населення України із іншими культурами: війни, торгівельні відносини, релігійна та просвітницька експансія.

Новітня топонімія, а саме періоду радянської доби, характеризується дещо спрощеними, усталеними моделями назв відапелятивного походження та меморіального значення. В цей період використовуються термінологічно спрощені моделі назв при перейменуваннях: *Братське, Яснополянське, Красівоє, Черноморське, Теністоє, Уютноє, Урожайноє, Курортноє, Морське* тощо. Поширення здобувають назви відабrevіатурні: *Радгоспне, Гресовський, Аерофлотський, Енергодар*. Топонімічні карти багатьох регіонів України за цей історичний час

набувають надмірно заідеологізованого вигляду: *Леніне, Держинськ, Танкове, Победа, Червоний Орач, Трудове, Зоряне, Червоний Політвідділовець*.

Сучасний стан топонімії України, її вербальний образ, формувався протягом тисячоліть, а також під впливом значного різноманіття мов і сьогодні уособлює в собі унікальну мовно-географічну систему. Для цієї системи, однак, притаманними є регіональні відмінності та своєрідність, що зумовлено впливом багатьох лінгвістичних, географічних та історичних чинників.

Мовний вплив на утворення та еволюцію системи назв географічних об'єктів завжди обмежено контактами корінної (української) мови із мовами різних етнічних груп за історичний час існування та становлення. Початок двостороннього мовного впливу сягає праслов'янської доби (до 6-7 ст.). Для цього періоду характерні запозичення із грецької, через посередництво готської, з латинської мови через посередництво іллірійської та фракійської мов, з давньогерманської мови, з давньоанглійської (кельтська) мови, з монгольської та з китайської мов через тюркські та кавказькі мови, існують запозичення з іранських (скіфська, скіфосарматська) мов [4, 5, 6]. Трохи пізнішими запозиченнями в українську мову (до 13 ст.) можна назвати запозиченнями з давньоєврейської мови, скандинавських (давньошведська) мов, і все тих же тюркських мов. Найсильнішим впливом на українську мову та відповідно на формування української топонімії, особливо до 18 ст., характеризуються міжмовні контакти з тюркськомовним населенням центру та півдня України (кримськотатарська і турецька мови), а також, за їхнім посередництвом відбувалися запозичення з перської та арабської мов. Порівняно незначним вважається вплив прибалтійських мов, який відчутний на діалектичному рівні української мови північно-західного регіону. Інтенсивним впливом на автохтонну мову характеризуються українсько-німецькі міжмовні контакти, початок яких сягає раннього середньовіччя, а розвиток припадає на добу козацтва. Менш помітним і локальним на українську мову був вплив з боку суміжних румунської, чеської, словацької та угорської мов, який простежується з раннього середньовіччя (до 7 ст.) і більш помітним є в говірках регіону Українських Карпат. Таким чином в суміші географічних назв поселень України спостерігається певне мовне розшарування, яке завдячує різномовним контактам населення.

Найактивнішим та фоновим топонімічним пластом на теренах України виявляється слов'янський. Найбільшої щільності та стародавності слов'яномовні словотвірні моделі та топонімічні типи набувають у північно-західному напрямку, а також в регіоні Українських Карпат. Формування та еволюціонування слов'янського топонімічного пласту завдячує різним міжмовним контактам населення України із сусідніми слов'янськими єдностями та групами: південно- та західно-слов'янські архаїчні зв'язки (фракійські та іллірійські мовні контакти), чеські, польські, болгарські, словацькі, білоруські та російські міжмовні контакти населення. Серед фонового слов'янського топонімічного пласта назв поселень трапляються вкраплення різної локалізації іншомовних топонімічних пластів, яким завдячує унікальність української топонімії. Серед таких пластів помітними є: тюркський, іранський (скіфський), балтський, румунський (молдавський), угорський, грецький, німецький, польський, російський, білоруський, чеський, словацький, болгарський.

Аналіз назв географічних об'єктів свідчить про безумовні слов'янські витоки більшості українських топонімів, чого не здатна приховати активна іншомовна експансія. Традиційну слов'янську топонімію України характеризує наявність диференціюючих топонімічних основ: *-гощ-, -город-, -вишин-, -долин-, -*

добр-, -красн-, -біл-, -сіл-, -піль-, -пілля, -рік(ч)-, -зі(о)р- та інших й топонімічних формантів *-ани, -яни, -ів, -ин, -иця, -ичі, -івці, -ово* тощо. До того ж аналіз ареалів розміщення таких топонімічних основ та формантів виводить на вирішення проблем етнічного освоєння регіонів України [7, 10, 17].

Так, наприклад, географічні назви на *-ани (яни)* – один з найархаїчніших типів ойконімів, мотивованих назвами груп людей. Назви поселень на *-ани (-яни)* являють собою переосмислення неозначеної множини (назва групи людей) в одиничні предмети (назва місця проживання цих людей). Зазначений топонімічний суфікс є продуктивним формантом праслов'янської доби [18]. Топонімічні суфікси *-ичі, -ічі* мають в більшості випадків присвійну функцію, і вказують на приналежність місця комусь, частіше за все використовуються в відпатронімічних топонімах. Зустрічаються випадки коли суфікси *-ичі, -ічі* виступають в ролі підсилення означення роду занять особи [3, 16, 17]. Виникнення назв на *-ичі* пов'язано із родовими відносинами в ранньокласовому суспільстві східних слов'ян, характерним він є для слов'янських топонімів, які мали масовість в розвитку та вжитку до 10 ст. Архаїчними також вважаються форманти, які утворюють безпосередньо іменники – *-ець, -ець, -иця, -ок, -ик*. Суфікси – *-ець (-іць, -ець), -ок, -ик* в топонімії мають димінутивне значення [16] – *Донець, Кременець, Інгулець, Брідок, Довжок, Жванчик* із підсиленням якості ознаки – *Ржавець, Жванець, Тростянець, Кам'янець, Жуковець*. Картографічний аналіз топонімів із такими суфіксами вказує на відчутне зростання кількості назв із цими суфіксами в регіонах із праслов'янським заселенням – Карпатський регіон, Поділля, Волинь, Галичина, Покуття, Буковина тощо [19]. Аналогічна ситуація спостерігається із українськими топонімами із суфіксом *-иця*. Вважається, що суфікс *-иця* характерний для оформлення назв відгідронімної генези загалом є високочастотним для слов'янських назв річок: рр. Бистриця, Гнилиця, Вербиця. За свідченнями лінгвістів [2, 9, 17] суфікс *-иця* є загально визнаним архаїчним формантом, що використовувався на всіх слов'янських територіях для оформлення назв річок. Також цей словотвірний формант брав участь у слов'янізації дослов'янських та іншомовних елементів на ранніх стадіях освоєння, на його праслов'янське походження вказує постійна продуктивність та вживаність на території поселення слов'янських племен [2, 9].

Інший, не менш впливовий, тюркський топонімічний пласт географічних назв населених пунктів України своєму формуванню завдячує українсько-тюркським культурним та мовним контактам. Такі контакти сягають часів ранньої слов'янської доби, коли центральноукраїнські степи та землі Північного Причорномор'я контролювалися тюркськомовними кочовими племінними об'єднаннями: гунів (4–5 ст.), аварів-обрів (6 ст.), болгарів (6–7 ст.) та хозарів (7–10 ст.), яких з часом витіснили печеніги (9–11 ст.), що, в свою чергу, поступилися кипчакам-половцям (11–13 ст.), а останні – кримським татарам та ногайцям Золотої Орди. Діалектно неоднорідні мови гунів, аварів, болгарів та хозарів становлять окрему групу тюркських мов, яка, попри тісні зв'язки, значного впливу на діалекти середньовічної української мови не мали [4, 6, 8]. Проте сліди зазначених мовних контактів спостерігаються не тільки у писемних пам'ятках, а й у сучасній українській мові, і зокрема, сучасній топонімії. Певний вплив на діалекти української мови ранньо-середньовічної доби мали печенізька та половецька мови. Прямим нащадком печенізької це гагаузька мова. Половецька мова пізніше лягла в основу мов кримського регіону – кримськотатарської, караїмської (з домішкою хозарського субстрату), вірмено-кипчацької та урумської (з помітним румейським субстратом) [4].

З розвитком козацтва й чумацтва тюркськомовний вплив на лексику української мови ще більше зростає та поширює ареали розміщення топонімів із лексемами зазначених мов глибоко на північ та захід України. Безпосередньо запозичувалися тюркські лексеми серед яких було чимало арабізмів та персизмів, що сприймалися як властиво тюркські слова. На тлі таких мовних контактів розвивалися й локальні мовні зв'язки – із кримськотатарською та ногайською мовами на півдні України; з вірмено-кипчацькою (впродовж 16–17 ст.) на Поділлі, Галичині, Волині, де були колонії кипчакомовних вірменів, караїмів; із урумською в Надазов'ї після переселення туди урумів з Криму в 18 ст., з гагаузькою в Бессарабії. [4].

З давніх, але малопотужних пластів, що мають незначну географічну локалізацію, на території України відомі наступні топонімичні пласти. Іранський, в деяких джерелах – скіфський топонімичний пласт. Найдавнішими та найменш вираженими, а точніше сказати найбільш трансформованими та переосмисленими, в сучасній топонімичній системі є назви іранського (скіфського) походження. Переосмислення та найбільшої трансформації іранські назви південноукраїнських регіонів зазнали в період мовного домінування греків і римлян, татар, турків, кримчаків тощо. Високий відсоток іранських назв України відносяться до гідронімів і ойконімів, які походять від гідронімів. Іранські елементи назв мають досить обмежену географічну локалізацію і не набувають високої концентрації на території України. Це назви окремих великих географічних об'єктів південної (в тому числі деякі назви Криму), центральної та східної частин України.

Українсько-балтійським мовним контактам топонімія України завдячує існуванню в її складі географічних назв, в тому числі гідронімів, ойконімів, що утворюють балтський топонімичний пласт. Українсько-балтійські мовні контакти розвивалися, як безпосередньо (внаслідок прямих зв'язків їхніх носіїв), так і (ще більшою мірою) опосередковано, тобто за посередництвом третіх мов, найчастіше білоруської, прибалтійських мов [3, 5, 7]. Найглибший та найдавніший пласт балтизмів на території України простежується в гідронімії Полісся, де південна межа назв цього типу сягає верхів'їв правих приток Прип'яті та гирла Десни. Найдавніші з апелятивних балтизмів, які піддаються датуванню увійшли в українську мову ще до 10 ст. Основна територія поширення апелятивних балтизмів – територія Українського Полісся. Це в історичному змісті збігається з південним кордоном Великого князівства Литовського 2-ї пол. 16 ст. [3, 5, 7].

За останні 300-400 років значним впливом на корінну мову відзначається російська мова. Особливо посиленим вплив російської мови є на діалекти східноукраїнських регіонів (Слобожанщина, Донщина), а пізніше (18-20 ст.) мову степової та причорноморської України. Цей вплив виявляється через пряме запозичення слів – переважно з українською фонетичною та словотвірну (морфемною) адаптацію, зокрема, калькування, рідше без такої адаптації.

Угорський, німецький, вірменський, болгарський, румунський (молдавський), польський, чеський, грецький (античний та більш пізній) – це локальні топонімичні пласти в сучасній системі топонімів України. Вплив зазначених мов проявляється локально, як через пряме запозичення лексем, так і через народну етимологізацію (переосмислення) топонімів, що помітно проявляється в центральних, південних та південно-східних регіонах України.

Значне мовне різноманіття та різні за тривалістю культурні контакти

автохтонного населення призвели до надзвичайного лексичного багатства мови регіонів України, що відбилося на багатстві апелятивної лексики (народних термінів), які використовуються в словотворі топонімів. Дослідження процесів іменування географічних об'єктів показало найбільшу використовуваність апелятивної лексики в топонімах всіх груп у регіонах із архаїчними та стародавніми назвотворчими традиціями: регіон Карпат, Волинь, Галичина, Буковина [19]. Регіони степової України відзначаються збереженістю таких традицій не в усіх групах топонімів, найменше використання апелятивів при називанні об'єкту зазначених регіонів помічено в ойконімах. Гідроніми, мікротопоніми, ороніми півдня, сходу та Криму відзначаються значною кількістю збережених народних термінів (апелятивів) [19].

Через посередництво апелятивної лексики українські топоніми передають інформацію про природні ландшафтні особливості території на період виникнення назви. Наприклад, в ойконімах Волині, Рівненщини, Житомирщини значний відсоток складають назви із морфемами (різномовного походження) - *лют-*, -*багн-* -*миан-*, -*кал-*, -*вікн(о)-*, які, приховано та очевидно, вказують на фізико-географічні умови регіону (перезволоження, заболочення території): *Люта*, *Лютавка*, *Лютарка*, *Лютіж*, *Старі Червища*, *Грузьке*, *Грузливець*, *Болотня*, *Заболотці*, *Заболото*, *Мианка*, *Мокре*, *Мокрець*, *Вікнина*, *Каливиця*, *Перекаля*, *Полонка*, *Полоть*, *Полонне*, *Полтва*, *Цир*. Зазначене трактування топонімів підкреслюють назви: *Гатки*, *Гать*, *Гатка*, *Чорників*, *Чорний ліс*, *Поляна*, *Полянка*, *Груд*, *Гнилоп'ять*, *Гнилиця*.

Через лексико-семантичний аналіз апелятивів, що стають основою топонімів України існує можливість відслідкувати зональність в рослинному покриві *Борове*, *Бірки*, *Бір*, *Груд*, *Березовий груд*, *Боромля*, *Соснівка* – найбільша вага таких назв притаманна Українському Поліссю, південніше в Українському Лісостепу панують назви із морфемами – *буч(к)-*, -*ду(і)б-*, -*граб-*, -*гай-*: *Буковець*, *Ясени*, *Бучина*, *Вишиний Дубовець*, *Грабовець*, *Грабівка*, *Діброва*, *Гайок*, а назви із основами *бір*, *сосна* мають незначну вагу та ареали, які повторюють контури борових терас річок в Лісостепу.

Складність та різноманіття форм поверхні, її літологічний склад та геологічні особливості регіонів України виражено назвами із наступними морфемами: -*скал(а)-*, -*горішн(ій)-*, -*вишн(ій)-*, -*стін(а)-*, -*верх-*, -*камінь-*, -*яр-*, -*байрак-*, -*гі(о)р-*, -*под(у)-*, -*клива-*, -*лоб-*, -*горб*, -*гряд-*, -*грив-*, -*вір-*, -*вертеб-*, -*полон-*, -*левад-*, -*кичера-*, -*печер-*, -*міл-*, -*піщ-*, -*с(і)ол-* тощо – *Криворівня*, *Підгір'я*, *Суха Балка*, *Дубові Гряди*, *Гряди*, *Гвіздава*, *Гвіздець*, *Великі Низгірці*, *Підгірці*, *Горбаша*, *Загорб*, *Ями*, *Ямище*, *Вертеп*, *Вир*, *Байрачки*, *Лиса Балка*, *Водяна Балка*, *Оболонь*, *Болоння*, *Лани*, *Ланівці*, *Левадки*, *Левадне*, *Поди*, *Солонці*, *Солончаки*, *Піщаний Брід*, *Піски*, *Крейдяне*, *Мілове*, *Кремінна Балка*.

Серед назв поселень північного степу України помітними є топоніми із морфемою -*под(у)-* в будові: *Поди*, *Подове*, *Червоні Поди* – що також підтверджується особливостями поверхні цього регіону, для якого притаманними є овальні або видовжені западини, для яких характерні процеси заболочення, сасолення – *поди*, – які при періодичному підтопленні талими водами стають тимчасовими озерами.

Топонімічні проєкції способів та традицій природокористування та використання природних ресурсів територій також читаємо через географічні назви. Велика кількість таких назв вказує на форми антропогенного освоєння.

Так, наприклад, за дослідженнями Матієва М.Д. гідронімії басейну річки Стрий, в Карпатському регіоні заліснені території першопоселенцями освоювалися чертежем, а саме, “обдиранням кори на деревах, щоб вони висохли для наступного (через 2-3 роки) спалювання”: *потік та селища Чертежики, Чертеж, Чертіж*; випалюванням: *потік Згарянський, потік та селище Погар, Погаріська, Погарський, Погарці, Погарця, Погарянський* та викорчовуванням: *Лаз, Лази, Лазища, Лазки, Лазок, Посіч* та ін. Крім цього в зазначеному регіоні частина назв розповідає про давню лісорубську лексику. Серед гідронімів регіону є назви потоків *Бутини, Бутельський, Бутинський*, що пов'язані з апелятивом *бутин* від румунського слова *bustean* “колода, пень”, румунського діалекту *butin* “лісорозробки”. Жителі лісної місцевості басейнів Карпатських річок під поняттям *ліс* насамперед вбачали “матеріал”. У Карпатських лісах смереки без сучків, які можна легко колоти на покрівельний матеріал, називають дранки або гонти, чи дзвони - “заготовки для виготовлення бочок”. Про дуб або явір великого діаметра кажуть, що це росте плаха “широка дошка на стіл”. Тонкий ліс, придатний для огорожі, називають ворина, вірлиця тощо [12].

З середини і до кінця 19 століття на топонімічній карті України з'являється значна кількість назв із морфемами в топооснові *-майдан-, -буда-, -деражн(я, е)-* які символізують поживлення економічних зв'язків та розвитку активного будівництва залізниць та доріг на тодішніх землях Австро-Угорщини та Російської Імперії, що призвело до розвитку деревообробної промисловості та виникнення нових поселень із відповідними назвами: *Лісобуда, Майдан, Вигода, Тартак, Чертіж, Будки, Будераж, Будятичі, Будо-Рижани, Будище, Будницьке*.

Морфему *-гута-* (*Гута, Гутисько*), що відповідає поняттю «виробництво скла» запозичено з німецької мови ще за часів існування Литовського князівства та закріпленню на західній Україні магдебурзького права в містах. Найбільшого поширення використання в будові топонімів ця морфема, як топонімічне явище, здобуває у період інтенсивного розвитку економічних реформ у 17-18 століттях із появою європейських фахівців з різних галузей виробництва, в тому числі складувного, в українських землях того часу.

Також при дослідженнях вербальних образів місць не менш важливою є прихована інформація про соціоекономічні стосунки на території України. Наприклад, назви із морфемами *-вол(я)-, -вувька-, -вол(иця)-* мають топонімічну дистрибуцію на заході України (Північна Галичина, Волинь), і вказують на розвиток фільваркових господарств характерних для Королівства Польського 16-17 століття. Відслідкувати продовження ареалу аналогічних назв можна на території Білорусії та Польщі.

При аналізі історико-культурної інформації відбитою в топонімічних образах необхідне розуміння механізмів української номінації, включаючи існування метафор, що передають національну та територіальну специфіку називання. Так наприклад, назви поселень: *Гуляй поле, Веселий кут, Веселинівка, Гуляйки* тощо найбільшого поширення знаходять саме на стику двох природних зон – Лісостепу та Степу, крім того першофіксації таких назв припадають на імперську добу (17 – 20 століття) що відповідає оселенню на цих землях вільних людей (біглих селян, козаків), а також заснуванню поселень навколо корчм, шинків вздовж шляхів, що перетинали Український Степ з півдня та південного сходу на захід та північ.

Висновки. Топонімія України представляє собою вербальний образ гео-систем та відбиває культурну, історичну, суспільну автентичність та унікальність

України. Натуральна та антропогенна природа територій перетворюється в образи місць існування, що є проєкціями процесів всебічного освоєння ландшафтів.

1. Беленькая В.Д. Топонимы в составе лексической системы языка. – М.: Изд-во МГУ. 1969. – 168 с., карт.
2. Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття. – Львів: Світ, 1990. – 144 с.
3. Василюк Л.Л. Топоніми Волині, як джерело фізико-географічних досліджень. – Луцьк, 1999. – 130 с.
4. Гаркавец А. Н. Тюркские языки на Украине. К.: Наука, 1988. – 164 с.
5. Гідронімія України в її міжмовних та міждіалектних зв'язках // ред. Железняк І.М.– К.: Наукова думка, 1981. – 240 с.
6. Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / редкол. П.С.Сохань та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – Т. 1-4.
7. Железняк І.М. Ономастика Полісся. НАН України. – К.: 1999. – 124 с.
8. Зеленко Л.П. Хронологическая динамика причерноморской гидронимии // Давньоруська ономастична спадщина в східно-слов'янських мовах. – К.: Н.думка, 1986. – С. 30-34.
9. Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. – К.: Наукова думка, 1973. – 238 с.
10. Купчинський О.А. Найдавніші слов'янські топоніми України, як джерело історико-географічних досліджень. – К.: Наукова думка. 1981. – 241с.
11. Макарова Е.В., Дмитриева Л.М. Пространство и топонимическая личность // Язык и культура Алтая. Барнаул, 2001. – с. 35-40.
12. Магіїв М.Д. Гідронімія басейну Стрию // Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філолог. наук. – Запоріжжя, 1999. – 20 с.
13. Соколова А.А. Процесс освоения ландшафтов: вербальный образ и пространственно-временная структура // История взаимодействия общества и природы: факты и концепции. – М.: 1990. – ч. 2. – с. 73-75.
14. Суперанская А.В. Теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 390 с.
15. Цілуйко К.К. Топоніміка Полтавщини, як джерело історії краю: Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови. К. 1954. – 54с.
16. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови 14 – 15 ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
17. Никонов В.А. Введение в топонимику. – М. Мысль, 1965. – 179с.
18. Царалунга І. До історії форманта –АНИ (-ЯНИ) // Вісник Львів. ун-ту. Серія: Філологія, 2004. – вип. 34. – с. 198-203.
19. Купач Т.Г. Методика географо-топонімічного аналізу території України (на прикладі ойконімів) // Дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.11. – К.: 2008. – 193 с.

УДК 911.3+282.247.318

Лаврик О.Д.

Річкові ландшафти Південного Бугу як перспективна основа формування культурних ландшафтів

Розглянуто сучасні ландшафти річища Південного Бугу між м. Гайвороном та околицями с. Соломії Кіровоградської області. Детально проаналізовано структуру натуральних та антропогенних урочищ річища. Запропоновано шляхи оптимізації для формування культурних ландшафтів району дослідження. **Ключові слова:** річище, Південний Буг, ландшафти, урочище.

Лаврик А.Д. Речные ландшафты Южного Буга как перспективная основа формирования культурных ландшафтов. Рассмотрены современные ландшафты русла Южного Буга между г. Гайвороном и окрестностями с. Соломии Кировоградской области. Детально проанализована